

SOS!¹

Академік НАН України В.М. Локтєв

*В науке и культуре, как в спорте,
отстанешь – не догонишь. Просто
сходишь с дистанции. Стать
чемпионом через многие годы
отставания не удавалось никому.
/Л.М. Гурченко/*

SOS – це загальноприйнятий міжнародний радіосигнал небезпечного лиха, який вже більше 100 років використовується у разі неминучої загибелі морських або повітряних суден з людьми, якщо термінова допомога прийти не встигне. Абревіатура «*SOS*» має декілька тлумачень, найбільш відоме з яких *Save Our Soul* («Врятуйте наші душі»). Водночас, існують й менш розповсюджені, а саме: *Save Our Ship* («Врятуйте наш корабель»), *Swim Or Sink* («Пливіть або потонемо») і навіть російськомовне «*Спасите От Смерти*». Мені ж вбачається, що нам всім – науковцям і освітянам – єдине, що залишилося в ситуації, яка склалася навколо науки нашої країни, так це на вісь світ якомога гучніше волати *SOS*, тобто

Save Our Science,
що, впевнений, жодного перекладу не вимагає². Але хто ж нас почує?

Чим нині викликаний цей, насправді безнадійний, рятувальний сигнал, пояснювати не варто. Напередодні Нового року і Різдва, а також вже й не такого далекого, як нещодавно здавалося, 100-річчя рідної академії, про що в ній почали піклуватись, ми – вкотре? – отримали «новорічний презент» від Кабінету Міністрів та Верховної Ради, яких ну ніяк не можу назвати рідними. Йдеться (на момент написання цих строк) про проект бюджету на 2016 рік. В науковій та освітянській спільноті про нього вже добре знають, тому я не збираюсь – та це й не мій фах – його аналізувати або обговорювати. Скажу тільки, що він поповнив сумну множину бюджетів виживання останніх років, а точніше, як це не прикро визнавати, ери незалежності, які відрізнялися між собою лише намаганнями кожного наступного уряду ще більше урвати від і без того вкрай обмеженого (залишкового по суті) фінансування наукової сфери їхніми «попередниками», причому в даному випадку маю на увазі *всі* уряди. Час від часу воно спричиняло вуличні акції протесту науковців, які, на жаль, суттєвого покращання не забезпечували. Останній такий масовий захід відбувся 9 грудня 2015 року під стінами КМ. Незважаючи на досить велику кількість людей, що вийшли з метою захисту справи свого життя, нічого скільки-небудь суттєвого не сталося. Жодний чиновник, хоча б з міркувань ввічливості, до наукової громади, що, не образно кажучи, а фактично, з протягнутою рукою прийшла до урядовців, не вийшов і не поцікавився, чим

¹ Стаття знаходиться на розгляді в редколегії журналу «Вісник НАН України».

² Подібна розшифровка прийшла в голову 6-го грудня, коли почав писати, а 9-го я її побачив на одному з плакатів, з якими вийшли на акцію супротиву молоді науковці. Ось що значить об'єктивна істина! Втім, спробую запропонувати ще й таку, не менш точну: *Save Our Skills* («Врятуйте наші вміння/майстерність»).

викликаний відчай тисяч освічених молодих і немолодих людей, які віддано працюють на державу, про що переконливо говорили виступаючі.

На протязі цього, буду відвертим, соромного для будь-якої людини з почуттям гідності, прохання милостині, я стояв і думав про його можливі наслідки. Навіть уряд якось би відреагував на акцію, мова все одно б йшла про таке ж, як і раніше, жебрацьке існування цілої галузі, яка – і це не пафосні або заїжджені слова – визначає силу і міць держави, а якщо хочете, її майбутнє. Але про нього, мабуть, зовсім не дбають ті, кому б це робити належало за посадами – Президент або прем'єр-міністр України. Про народних обранців – депутатів ВР – годі й говорити, бо, вони щороку дружно, за окремими винятками, голосують проти того, щоб український народ придбав сучасну освіту, що спирається на передову науку. Подібне ставлення прямо суперечить світовим тенденціям, детально окресленим в останній Доповіді ЮНЕСКО з питань глобального наукового розвитку, яка зовсім недавно (10.XI.2015) оприлюднена і з якої випливає, що сумарні світові витрати на науку випереджають(!)³ зростання всесвітнього ВВП, коли країни, що хочуть прискорено розвиватися та потрапити до списку успішних, витрачають на наукову сферу більше 2% власного ВВП, а найбільш розвинуті більше 3%, Ізраїль більше 4%. Про яку справжню науку можна говорити в Україні, яка за роки незалежності ніколи не вкладала в цю галузь більше 0.7% ВВП, а в останні роки й того менше, і де кількість дослідників скоротилася не менше, ніж в 1.5-2 рази? За цим показником на 10000 жителів ми посідаємо в Європі «почесне» перше з кінця місце.

Хотів би наголосити, що наукова і освітянська спільнота вже не перший раз зробила безуспішну спробу звернути на ці кричущі цифри увагу найвищого керівництва держави. Що ж ми чуємо у відповідь? Тільки призови щодо корінної ломки науки, освіти та культури, які зосереджені у Національній, а також галузевих академіях. Вже прийнято рішення про передачу деяких з них до відповідних міністерств, які й визначатимуть – як!? – тематику та засади існування цих організацій. Кому це потрібно? Звісно, тим, хто задешево скупить приміщення академій, їх землю, іншу власність та побудує там щось більш прибуткове. І ніхто при цьому не враховує, що українська наука визнана в усьому світі, але залишившись без коштів для існування і розвитку, виявилась підірваною та потрапила у шквал критики щодо своєї неефективної діяльності, чим буцімто і викликана необхідність реформ, які скороспішно здійснюються «зверху» за мало кому відомою так званою коаліційною угодою без залучення впливових професіоналів з середовища вчених, ризикуючи бути тотальними та руйнівними для тієї сфери, яку як раз реформують. Часом здається, що адепти ритуальних закликів щодо країни знань та її інноваційного розвитку погано уявляють, про що говорять, а думка справжніх фахівців їх мало хвилює. До того ж критики різних мастей безсоромно дозволяють собі докоряти вітчизняним

---

³ В період між 2007 і 2013 роками світові витрати на науку зросли на $\square$ 31% при зростанні ВВП на 20%. Зростання коштів на наукові дослідження забезпечується, насамперед, країнами, що розвиваються, включаючи африканські та південно-східноазійські. Там розуміння про роль науки в економіці допіло.

вченим за відсутність в їх середовищі Нобелівських лауреатів після 25 років планомірного придушення практично усіх напрямів науки і техніки, що розцінюю, вибачте, як неприкрите хамство. При цьому безперервним посиленням урядовців, депутатів, а також представників фінансових органів на відносно низьку продуктивність нашої академічної науки заперечити неможливо, але саме вони, фактично обібравши її, призвели до такого стану.

Дійсно, удар, який нанесено нашому науковому співтовариству довготривалим недофінансуванням, є, як на мене, сумірним з нанесеним в свій час «лисенківщиною». Але тоді постраждала лише частина науковців – генетики, що, звичайно, теж немало і що відчувається дотепер. Як же оцінити ущерб цілих галузей, а я маю на увазі й освіту, рівень яких у порівнянні з радянськими часами впав дуже помітно? І найбільш страшно те, що падіння продовжується та, боюсь, «дно» за відсутності термінових заходів ще не досягнуто. Якщо ж залишатися чесним, треба визнати, що наша наука вже загубила два покоління, яким тепер 30-50 років, і особисто мені абсолютно незрозуміло, як можна відновити цю втрату, коли робота в науці стала цілком непрестижною, до огидності низько сплачуваною і не викликає жодного інтересу (та й уваги!) з боку нашого люмпенізованого суспільства та більшості, якщо не всіх, його громадських структур, а головне – ЗМІ, які по суті погрузнули у пропаганді астрології, клерикалізму та «невизнаних геніїв», які лізуть з усіх щілин, обіцяючи, правда не безкоштовно, негайні успіхи. Тим самим у свідомість пересічного громадянина закладається невігластво, неповага до знань або непотрібність мати науковий світогляд. Натомість, освічена, талановита наукова молодь, як прекрасно відомо, «голосує ногами», тепер від'їжджаючи для продовження кар'єри в усі країни, або, що теж плачевно, йдучи в інші, більш вигідні, професії, і ніхто в керівництві країни, зайнятому достатньо нікчемною балаканиною про інновації, реально для них нічогосінько не роблячи, цим не переймається. З іншого боку, сучасна (в усякому разі, громадянська) наука перетворилася на глобальне явище без кордонів з загальним проблемним, інструментальним і кадровим простором, тому «витік мозку» є прямим наслідком все зростаючої відкритості світу і високої рухливості в ньому людини. Це можна було б лише вітати, якщо б витік хоч трохи компенсувався таким же припливом.

У нашій дійсності велику популярність придбали також ефективні менеджери, які прагнуть перетворити наукові пошуки із зазвичай непередбачуваними результатами на бізнес-проекти, що обіцяють швидкий «економічний ефект». Надія на них самообман, оскільки без фундаментального підґрунтя прикладна наука швидко занепадає. І коли придивитися, а що ж у нас з фундаментальними дослідженнями, то, насправді, у багатьох, на перший погляд, успішних випадках ми, насправді, живемо за рахунок радянського доробку, який невпинно меншає. При цьому не можна не помітити, нехай суспільство ще мовчить, падіння рівня освіти, принаймні, природничої, і в школах, і в університетах, а єдине, що вдалося звершити, це ввести систему ЗНО, проте навряд чи вона позитивно впливає

на самий рівень шкільних знань. Намагання МОН України в цьому напрямку мені невідомі, хоча шкільна освіта саме його головний біль.

Що ж стосується власне науки, то тут дії МОН, спрямовані виключно на «реформування НАН України, є для нас помітнішими, але у мене інколи виникає підозра, що воно замість твердого лобювання в КМ інтересів науки, відіграє роль ліквідаційної комісії зі скорочення інститутів і науковців, частина яких за нікому незрозумілими критеріями об'являються баластом. Не заперечую, мабуть, такі є, але чому знешкоджуючі заходи пробують розпочати з галузі, яка, на мій погляд, працює набагато краще багатьох інших і має незаперечні заслуги перед країною. Заяви ж, що теперішня НАН України, а з нею і решта академій – це чорна діра, яка даремно поглинає народні кошти і виробляє лише стоси нікому не потрібних паперів, не можуть викликати нічого, крім іронічної посмішки, бо автор подібних висловлювань, напевно, не знає, хоча як діючий прем'єр-міністр, мав би, що бюджет НАН України не перевищує бюджету середнього американського університету. Зате твердо «переконаний», що НАН України – це бастион консерватизму і антидемократизму! Важко взагалі уявити потік брехні та мракобісся, які ллються на нас впродовж усіх років існування нашої незалежної держави. Більше того, це відбувається у постіндустріальний час на межі XX-XXI століть, коли саме науково-технічні (поряд зі спортивними) досягнення є тим показником будь-якої держави, яким прийнято пишатися як свідоцтвом її високого рівня та благополуччя. Нехай мене засудять, але скажу: «При всіх неспростовуваних недоліках радянської влади в СРСР це, претендуючи на «науковість», розуміли і використовували, щоб доводити переваги саме соціалістичного державного устрою». Часто-густо використовувані з такою метою лозунги були свідомою або несвідомою брехнею, але суспільство з повагою ставилося і до науки, і до її діячів, а конкурси на природничі спеціальності у вузах вражали масовістю. Кількість талантів здавалася безмежною.

Не заглиблюватимусь в історію, бо не секрет, що історичні дискурси не моя справа. Але не треба бути істориком, щоб зрозуміти, як кардинально змінилася ситуація в українській науці у похмурі 90-ті. Отримання Україною омріяної незалежності практично співпало з початком важких часів як для фундаментальної науки, так і особливо прикладної. Основних причин, як я розумію, було дві: катастрофічне зменшення фінансування, обумовлене страшенною інфляцією, що згодом перетворилося на постійне явище, а також несподівано виникла непотреба в науці держави, яка, як мале, егоїстичне дитя, бавилось тільки собою, опікуючись лише засадами свого власного існування і залишивши деякі важливі атрибути державності, серед яких наука виявилась хіба що не останньою, на «потім». До влади, на жаль, прийшли люди, далекі від державницького бачення еволюції країни, байдужі до її майбутнього і орієнтовані лише на первинне накопичення капіталів через не нові власні виробництва, а в основному, завдяки багаторазовому перепродажу різних товарів та нищівній експлуатації ресурсів. Як результат,

прикладна наука остаточно «почила в бозе», а фундаментальна, що була зосереджена, головним чином, в нашій академії, – виявилась приреченою на животіння, а точніше, деградацію, кінця якої я не бачу. Тепер очевидно, що саме багатолітнє нерозуміння вищим керівництвом країни суті та ролі наукової діяльності, є те головне, що обумовило теперішній стан наукової сфери в цілому. Звичайно, якщо «зріти в корінь», то підтримка науки у радянську добу спиралася на «воєнні» розробки, але разом з ними суттєву підтримку отримували й інші області досліджень. Зайве також згадувати престиж праці науковців, коли влада на кожному кроці робила реверанси в їх бік. І ось миттєво «*всё пропало*» – новим керівникам наука стала і продовжує бути нецікавою, оскільки не дає поповнення казни та їхніх кишень, а навпаки, просить і просить. Тоді ж ми вперше почули розмірковування горепатріотів про відновлення історичної справедливості та української духовності, до чого справжня наука дійсно відношення не мала. Скажу більше: навіть у частині наукового середовища панувала думка, що незалежність понад усе, а наука може й зачекати. Приблизно таке ж стосувалося й армії, і до чого це призвело, нагадувати, мабуть, не треба...

Я не ставлю за мету детальний аналіз, який, повторю, мені не під силу, і можу говорити лише про мою рідну науку – теоретичну фізику, яка теж зазнала відчутних втрат. Не називатиму імен знаних фахівців, які покинули країну, але не можу не наголосити, що за ними поїхали та продовжують це робити найталановитіші молоді науковці, які вивчилися тут і, впевнений, могли б невдовзі стати нашою гордістю, а тепер розвивають науку зовсім інших держав. Окремі з них, на щастя, підтримують зв'язки з *alma mater*, але не скриватиму, не цього хотілося б. Водночас, винити їх за зроблений ними вибір неможливо, бо держава фактично «кидає» їх, їхні сім'ї, їхні надії, їхнє майбутнє, залишаючи після років тяжкого набуття професії напризволяще – без достойної винагороди за працю, без жодних сподівань на житло та навіть морального заохочення у вигляді хоча б подяки за їхню важку в усіх смислах ненормовану творчу працю. І якщо від'їзд ряду досвідчених фахівців відносно слабо відбився на рівні сьогоденної теоретичної фізики, то від'їзд освіченої молоді позбавляє нашу Батьківщину будь-яких серйозних перспектив. Цим, гадаю, сказано все.

Цікаво, що практично весь період незалежності ситуація у «верхах», попри періодичну їх зміну, стосовно науки залишалася стабільною. Незважаючи на рідкі обіцянки щось «углибити та посилити», реально майже нічого не робилося – влада розв'язувала свої «задачі», ми, поступово і тихо відходячи, свої. Та раптом відбулася нечувана подія – Революція гідності, і ми, нарешті, дочекалися, що думки про нас та нашу, як ми несподівано дізналися, нікчемну діяльність, почали відвідувати голови наших державних(?) мужів. Далі більше: політики, політологи, правники, історики, журналісти та гуманітарії інших фахів, які переважно і складають депутатський корпус, позиціонуючи себе як справжні науковці з чесно заробленими дипломами, вирішили, що настав час реформувати нас.

Згадувати, що попутно говорилося і які наміри формулювалися, не берусь, для цього треба було б зробити загальний історико-філософський аналіз. Зауважу лише, що якщо б спиратися на правильне розуміння того, що таке наукова праця, то, в першу чергу, мало б говоритися про необмежену академічну свободу, самоврядність, забезпечення необхідними чинниками досліджень як-то: приладами, витратними матеріалами, гідним фінансуванням, нарешті. Само собою, слід було підняти і питання з прийняття термінових заходів щодо підтримки молоді, щоб її найздібніші представники отримали такі умови життя і праці в Україні, коли б навіть бажання безповоротно їхати у пошуку кращих місць не виникало. Але не сталося, як гадалося, і новий Закон про науково-технічну діяльність, буцімто розв'язуючи, як впевнені його розробники, проблеми державного керівництва наукою, з чим персонально я міг би не погодитись, все одно настільки далекий від потреб пересічного дослідника, що важко зрозуміти, як і у чому він (Закон) йому (досліднику) допомагатиме. Прочитавши цей Закон, я в ньому не знайшов *зобов'язань* держави щодо, зокрема, НАН України, що остання матиме *безумовну і всебічну* державну підтримку як *головна* наукова (якщо хочете, «мозкова») інстанція країни з виконання фундаментальних досліджень, або, коротше, «штаб науки». У прикладних я не спеціаліст, але й тут оргструктура та державна політика не викладені достатньо чітко з обоюдними – держорганів і науково-дослідних установ – правами і обов'язками. Та й взагалі виникає певне («риторичне») здивування, чому у нашому, здавалося б, демократичному суспільстві одна сторона – держава – лише вимагає, не несучи ніякої відповідальності, а інша – підпорядковані наукові структури – тільки зобов'язані, ризикуючи звільненнями, позбавленням фінансування, закриттям.

Загальне ж враження таке: Закон аніскільки не наближає нас до Європи, що обіцяють ті, хто формулював і через агітацію продавлював його положення, а тепер має наміри імплементувати, або впроваджувати, в наше повсякденне наукове життя. Нас переконують, що якщо він запрацює, науково-дослідницька сфера України стане більш цивілізованою. Дозвольте заперечити: організаційні засади важливі, проте не вирішальні (згадаймо байку І.А. Крилова про квартет). Нас весь час порівнюють з Європою, вказуючи на явне відставання. Я ж притримуюсь іншої, для мене очевидної, точки зору: діяльність зарубіжного вченого є успішною не завдяки кращій організації досліджень, а, передусім, тому, що там інше суспільство та більш поважне ставлення до пересічних виконавців з боку (у тому числі) державного керівництва, яке добре уявляє, що таке управління творчим процесом і такою хрупкою субстанцією, як творчі особистості. І вони, якщо продовжити, маючи незрозумілу багатьом нормальним людям внутрішню мотивацію, жодного керування ззовні не потребують, а у своїй переважній більшості й не терплять. Як би не було, не помилюся, стверджуючи, що мої колеги-науковці теж європейці і прагнуть як до європейських цінностей, так і до європейського стилю у відносинах у досить напруженій, як свідчить історія, системі «влада-наука».

У нас під керуванням наукою все ще мають на увазі традиції радянської доби з визначальною роллю державної влади, що, в принципі, властиво тоталітарним режимам. Звідси походять відомі утиски біологів, кібернетиків, істориків тощо. Правда, радянська влада в особі І.В. Сталіна швидко зрозуміла, хто може, а хто ні, зробити ядерну зброю, тому фізиків, якщо не згадувати доволі нетиповий виняток з А.Д.Сахаровим, практично не чіпала. В цілому ж, нагадаю, повага до вченого люду була настільки великою, що наприкінці 1942 року, про що дізнався тільки тепер, була прийнята державна постанова *не* призивати до армії студентів технічних вузів, хоча ситуація на фронтах була надскладною і трудно прогнозованою. А у надважкі післявоєнні роки була взагалі зроблена ставка на учених, яким платили набагато більше, ніж працівникам промисловості або сільського господарства. Чим це не уроки для наших можновладців?!

Тривала неувага очільників країни до проблем співіснування держави і науки і вкрай обмежене фінансування останньої не могли не дати наслідків: академія старіла, її діяльність та досягнення не простежувались у зведеннях новин або замовчувались. Саме тоді нападки на НАН України почастішали і, врешті решт, піднялись на офіційні шаблі влади. І якщо раніше звинувачення, що фігурували у ЗМІ, висловлювалися «незалежними» журналістами або окремими «ображеними» не вибором до її лав працівниками самої академії, рідше університетів, то тепер нашої академії на урядовому рівні докоряли за «архаїчну» (читай: радянську) структуру, перестаріле керівництво і взагалі високий середній вік співробітників, небажанні або нездатності реформуватися. Висловлювалися навіть більш серйозні претензії типу некорисності академії для «народного господарства» та й країни в цілому, а саме: як це можна допустити, щоб академія, яка живе (чи ледь виживає? – В.Л.) за державний кошт, сама⁴ собі ставила задачі та ще й сама оцінювала їх виконання. Лунали також закиди щодо відсутності крупних досягнень (що зводиться (див. вище) до відсутності міжнародного визнання нобелівського рівня), падіння числа публікацій у порівнянні з іншими країнами, відносно невисокого цитування. На всі подібні закиди моя відповідь тривіальна, хоч, не виключаю, дещо нетактовна, – голодна коняка довго везти не спроможна. Нас «недогодовують» вже чверть століття, а за бюджетом 2016 року становище лише погіршується. Отже, можу тільки висловити захоплене здивування, що в таких архіскладних для фундаментальної науки умовах співробітники Національної академії продовжують працювати, й інколи вельми успішно! Яскраві приклади її роботи наведені в інтерв'ю нашого президента у цьому числі Вісника [1]).

Про призови «годувати» тільки найуспішніших і чим це небезпечно я вже мав нагоду писати [2], тому на цьому не зупинятимусь, як і на

---

⁴ Зізнаюсь, дуже хотів би бачити можновладця, який би зробив *держзамовлення* на створення, наприклад, лазера, відкриття транзисторного ефекту, гігантського магнітоопору тощо – глибоких фізичних явищ, використання яких стало буденною справою. А от замовити атомну бомбу досить просто ...після того, як несподівано і до, певної міри, випадково відкриті ланцюгові ядерні реакції та вивчені їхні властивості.

пропозиціях щодо значного скорочення інститутів і, звісно, чисельності задля підвищення заробітної платні. Не будучи прихильником зрівнялівки, тим не менш, зауважу, що при наявному бюджеті жодне допустиме Трудовим кодексом України скорочення не дозволить зробити рівень виплат достойним⁵, а головне – за якими критеріями звільняти? І що робити з приміщеннями, які таким чином можуть звільнитися? Та й чи не рейдерське загарбання відповідного майна є скритою метою «оптимізуючого» скорочення НАН України, яке пропонується? Замість окреслених планів, було б, думаю, краще, якби Президент, Уряд, інші компетентні органи зрозуміли, що подібна інституція конче необхідна країні. Які б одномоментні міркування не керували вчинками влади, справді значимим для неї має бути правильне розуміння того, що відбувається у світі, у суспільстві. А це неможливо без спираю на об'єктивні, тобто некон'юнктурні, наукові знання та моральний авторитет кращих умів країни. Щоб не говорили і як би її не критикували, іншої Національної академії у нас нема, і мова може йти лише про суттєве підвищення її статусу, вимог до членів, омолодження. Правда, зроблю поправку і визнаю: навряд чи нам при цьому розумно захищати думку та рапортувати, що практично усі академічні установи працюють на світовому рівні, що, між іншим, суперечить простому закону про існування функцій розподілу за будь-яким показником.

З вище викладеного видно, що «граничні» умови, найважливіша з яких – фінансування, здійснення в Україні наукових досліджень є несприятливими за багатьма зовнішніми «параметрами», а отже, так би мовити, «винні» названі. Тоді виникає старе, проте від того не менш актуальне питання: що ж робити? Одна людина навряд чи може дати на нього вичерпну відповідь, яка б задовольняла усіх. Втім, дозволю собі спитати (себе теж): чи все можливе зробила академія, щоб ситуація не зайшла у настільки глухий кут? По-перше, мушу визнати, що ми всі виявились не підготовленими до жорсткої боротьби за своє існування. Так, академії та її вищому керівникові належать значні успіхи у справі збереження академії як єдиної організації після розпаду Радянського Союзу. Це дійсно дуже велика перемога особливо на тлі розвалу цілих галузей, продажу їх нерухомості, втраті персоналу. Так чи інакше, ми зуміли уникнути подібного розвитку подій. По-друге, мені здається, що академія зайняла занадто очікувальну, тиху позицію. Хоча розумію, що академічні зібрання далекі від мітингів, мабуть, було б корисно якомога раніше залучати прогресивну пресу і мас-медіа до пропаганди наших досягнень та інформаційних атак на предмет захисту науки і одночасно себе. По-третє, з огляду на суспільні тенденції відкритості та публічності, напевно, було б доцільним питання та проблеми, пов'язані з розвитком академії, вирішувати не тільки в кабінетах, що в епоху ІТ та Інтернету не підвищує її

---

⁵ Досить давно професор С.П.Капиця у популярній телевізійній передачі «Очевидне-неймовірне», присвяченій проблемі «*drain brain*», на питання одного з учасників – представника Міністерства фінансів Росії, скільки ж треба платити вченим, щоб вони працювали вдома, відповів: «Рівно стільки, скільки вони отримують в рублях, але тільки в доларах». Я міг би повторити теж саме стосовно гривень.

авторитет. По-четверте, як тільки з'явилися спроби розробляти новий Закон про науку, академії треба було написати і просувати свій. І справа не в тому, що ми не маємо на це законного права, а в тому, що ми тим самим окреслили б своє бачення розвитку науки в державі, а значить, певною мірою, і держави також. Втім, далеко не впевнений, що мої колеги погодяться зі мною, виклавши своє бачення питання.

Багато на чому можна було б ще зупинитися, але навряд чи має сенс. Час, скоріше за все, упущений, і нам залишається затято боротися за реальне, а не умовне збільшення бюджету, інакше негативний сценарій розвитку подій не можна виключити. Саме це треба намагатися доносити до вищого керівництва держави, бо ті кошти, які начебто дають на підтримку науки, такими не є і лише продовжують її стагнацію. Крім того, звертаю увагу на таке власне спостереження: коли уряд будь-якої країни створює нестерпні умови для роботи або життя певної групи громадян, починаються протести, бо ніхто таке не сприймає як Богом дану реальність. І протестними демонстраціями дійсно можна домогтися певних позитивних змін – у нашому випадку в бюджеті. Але що важливо? При гучних вихідних заявах щодо повної відсутності грошей публічні акції, які спочатку викликають лише роздратування, потроху «точать камінь» – тон урядовців, особливо високого рангу, яких лякає втрата рейтингу, потроху змінюється і вони починають говорити інакше: «Знайти гроші, взагалі кажучи, не проблема, але тільки на речі, які потрібні державі». Отже, «сухий залишок» такий: твердження, що грошей нема, часто виявляються лукавством, просто нема жодного бажання давати їх на науку, скажімо, радіоастрономію, темну матерію, комах, Земного ядра тощо, а от на те, що є милим начальству, вони рано чи пізно знайдуться. Єдине, що засмучує, чиновник, виявляється, *краще* за вчених знає, що державі треба, а що ні. Ми ж впевнені, що так не є і бути не може.

Завершуючи свій дещо хаотичний виступ, спробую сформулювати свою позицію щодо сигналу «*SOS*», винесеному у заголовок.

1. Якщо насправді дивитися у майбутнє і робити патріотичні спроби зберегти науку саме в нашій країні, треба усіма наявними силами добиватися зміни умов, в яких ми – наукова спільнота – працюємо і живемо, насамперед, фінансових. Ми не маємо сприймати нинішні умови адекватними нашим знанням, вмінням, визнанню. Така позиція мала б бути дружно підтримувана всіма науковцями разом з МОН, і щоб наш профільний міністр відстоював інтереси наукового співтовариства, а не боровся з ним. У такому випадку ми всі діємо за класиками, які гласять: «Спасение утопающих дело рук самих утопающих», тобто жодних сигналів щодо рятування або багатоголосих петицій нам, скоріше, за все не потрібно.

2. Якщо ж сприймати теперішні умови як неминучі, то можна (без будь-якої надії) подавати сигнал «*SOS*», на який, будьте впевнені, все одно ніхто і ніколи не відреагує, та й Захід навряд чи нам суттєво допоможе. Сподівання, що можна якимось реорганізаціями, особливо спущеними «зверху», покращати справи, небезпечно, як на мене, ілюзія. Так, наша

активність з так званої оптимізації може підвищити (думаю, зовсім незначно) зарплату, але не покращати загальні умови нашої діяльності, а головне – існування вітчизняної науки в цілому. І якщо припустити, що влада задасть нам питання: «Що ви бажаєте?» – правильна відповідь, на мій погляд, могла б бути наступною. – «Бажаємо не забруднитися грою за правилами, запропонованими владою». За ними вона завжди нас переграє.

Наостанок зовсім відверто. Стан науки в Україні поганий не від того, що погана наука чи некваліфіковані науковці, а тому, що погано влаштована держава. Це визначає «граничні умови», які задають нашу поведінку, наші можливості, наші досягнення. Якщо ми як інтелектуальна об'єднана спільнота вважаємо, що наше призначення – лише чогось добиватися від урядових чиновників, то це не дискусія щодо шляхів розвитку науки, а політика, чим займатися ми не навчені і чим займатися на моє переконання, безперспективно. Натомість, один з наших фахових обов'язків – нести знання в маси, під чим я розумію набратися довготерпіння і всіма силами доводити громадянському суспільству, що в світі на заміну кількісному зростанню всього і вся – від числа дітей у сім'ях, солдат і пушок, машин і механізмів на душу населення і т.д. – відбувається стрімкий перехід до фундаментальної зміни цінностей. Такого переходу від *кількісного* до *якісного* зростання як головної цілі нашого буття раніше ніколи не було. Це найбільша революція, яку дотепер переживало людство і яка торкається *кожного* з нас. І в такому повороті напрямку його розвитку наукові та інноваційні підходи посідають і посідатимуть *центральне* місце. Зробити нашу, ще не розуміючу всієї глибини цієї істини, країну готовою до нових, пов'язаних з відповідними викликами, грандіозних задач й складає нашу місію як науковців. Відставання у цьому неперервному цивілізаційному русі смерті подібно, на що так переконливо натякає винесене в епіграф образне висловлювання нашої славетної землячки.

1. Б.Є. Патон. *Інтерв'ю*. Вісник НАН України. – 2016. – № 1. – С. XX.
2. В.М. Локтєв. *Збереження науки – обов'язок інтелектуалів*. Вісник НАН України. – 2015. – № 9. – С.3-12.